

Elżbieta Kościńska

Aktywność rodzinna starszych mężczyzn

Słowa kluczowe: starsi mężczyźni, aktywność rodzinna, czynniki różnicujące formy aktywności rodzinnej

Keywords: older men, family activity, family activity differentiating factors

FAMILY ACTIVITY OF ELDERY MEN

Abstract: The article considers the question of family activity of older men in the light of the author's own empirical research. The introduction refers to basic issues concerning terminology of the demographic aspects of the old age. The author continues by characterizing forms of activity of senior citizens, particularly family activity forms, and presents methodological assumptions of her own research. Family activity of men aged 60+ living in the city and the countryside is analyzed further in the study, focusing on the analysis of the factors determining particular forms of family activity. The article finishes with conclusions following from the research.

Wprowadzenie

Starość to ostatnia faza życia. Jej granice są bardzo płynne, a sam proces starzenia się przebiega etapami. Najpierw mówimy o etapie starzenia się społecznego, a dopiero później fizycznego, które zależy od warunków i sposobów życia. „Nie ma granicy wieku dla indywidualnych różnic w przebiegu procesu starzenia się. Nie ma również ścisłej granicy wiekowej dla zachowania samodzielności czy kontaktów towarzyskich” (Lehr, cyt. za: Restak,

1999, s. 89). Jako granicę starości najczęściej przyjmuje się wiek 60 lub 65 lat¹. Z prognoz GUS (2009) wynika, że odsetek ludności w tym wieku i starszej będzie systematycznie wzrastał i w 2035 roku ma wynieść 23,2. Przewiduje się, że nieco wyższy będzie w miastach (24,3) niż na wsi (21,7%). Do 2035 roku nastąpi dalsze zwiększenie się różnicy między udziałem kobiet w tej grupie wieku i mężczyzn. Większa dynamika wzrostu odsetka mężczyzn w wieku 80 lat i więcej zwiększy się (z 2,2, do 5,0), podobnie wzrośnie u kobiet (4,7 do 9,2). Prognozy demograficzne Eurostat wskazują, że proces demograficznego starzenia się ludności Europy będzie przebiegał po 2035 roku jeszcze szybciej (Giannakouris, 2008). Przewidywane przeciętne trwanie życia w 2035 r. wyniesie 82,9 lat dla kobiet (79,7 lat w 2007 r.) i 77,1 lat dla mężczyzn (71 lat w 2007 r.), (GUS, 2009).

Populacja osób 60 lat i starszych jest bardzo zróżnicowana². Moment rozpoczynania okresu późnej dorosłości wiąże się przede wszystkim z inną formą funkcjonowania niż w poprzednich okresach życia. Wielu seniorów zachowuje swoją dotychczasową sprawność psychofizyczną, przez co mogą być aktywni w rodzinie i społeczeństwie. Postawa wobec własnej starości jest wynikiem licznych zależności psychicznych i biologicznych, takich jak cechy charakteru, osobowość, temperament, doświadczenia życiowe, ilość bolesnych lub pozytywnych przeżyć i ogólna dyspozycja fizyczna oraz stan zdrowia. Jest też splotem wielu czynników społecznych, jak: prestiż, status, stan rodziny, charakter wykonywanych zajęć zawodowych i pozazawodowych, status ekonomiczny (Bromley, 1996).

Aktywna postawa seniorów jest coraz bardziej zauważalna i popularna w polskim społeczeństwie (por. Tokaj, 2008). „Pojęcie «trzeci wiek» zaczyna oznaczać już nie początek starości i spadek możliwości, a – podążając za periodyzacją ludzkiego życia starożytnych Chin – «wiek upragniony», w którym jednostka może w pełni realizować swoje marzenia, spożywać plony całonocnego trudu” (Szarota, 2011, s. 7).

„Aktywność” w *Słowniku języka polskiego* (1996, s. 25) definiowana jest jako „skłonność do intensywnego działania, do podejmowania inicjatywy, czynny udział w czymś”. Zdaniem Agaty Chabior (2005, s. 73) oznacza ona „pewną osobową (podmiotową) dyspozycję, postawę, która realizowana jest poprzez określone czynności i działania. Jest

¹ Za początek starości Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) przyjmuje 60. rok życia, dzieląc ten okres na poszczególne podokresy: 70 lat – wiek podeszły, 80 lat – wiek starczy, 90 lat – długowieczność. W. Pędich traktuje starość jako pojęcie statyczne i uznaje ją za końcowy okres starzenia się, który rozpoczyna się umownie w wieku 60 lub 65 lat i kończy się śmiercią. Pędich W., 1996, *Ludzie starzy*, PHARE, Warszawa, s. 7.

² Indywidualny charakter starzenia i długość ludzkiego życia jest wypadkową działania czynników genetycznych i środowiskowych. Por. H. Kachniuk, W. Fidecki, I. Wrońska, 2007, *Profilaktyka przedwczesnego starzenia* [w:] K. Kędziora-Kornatowska, M. Muszalik (red) *Kompendium pielęgnowania pacjentów w starszym wieku*, Wyd. Czelej, Lublin, s. 22, Wpływ wymienionych czynników powoduje, że przebieg procesu starzenia się człowieka charakteryzuje ogromna osobnicza indywidualizacja. Por. J. Kocemba, 2007, *Starzenie się człowieka* [w:] T. Grodzicki, J. Kocemba, A. Skalska (red), *Geriatrya z elementami gerontologii ogólnej*, Via Medica, Gdańsk, s. 6.

więc w odniesieniu do człowieka czymś wewnętrznym, pewnym wewnętrznym imperatywem, nakazującym i pozwalającym realizować określone style życia”.

Teoria aktywności zakłada, że warunkiem udanej starości jest długotrwała realizacja przez ludzi starszych wszelkich form aktywności. Teoria opiera się na pozytywnej korelacji pomiędzy aktywnością a szczęściem oraz dobrym samopoczuciem. Zaangażowanie się osób starszych w nowe sfery życia może stanowić rekompensatę za wycofanie się z innych obszarów społecznego funkcjonowania. Badania potwierdzają pozytywny wpływ aktywności na sprawność i wiele funkcji życiowych starszych osób³, co przekłada się na jakość ich życia i samoocenę (Halik, 2002).

Formy przejawianej aktywności wynikają z preferowanego stylu życia. Olga Czerniawska na podstawie badań empirycznych wyróżniła sześć stylów życia w okresie senioralnym:

- 1) styl całkowicie bierny – pozostawanie we własnym mieszkaniu, wycofanie się z życia;
- 2) styl rodzinny – związany z podejmowaniem aktywności na rzecz najbliższych, rozszerzoną rolą babci, dziadka;
- 3) styl hobbystyczny – nakierowany na uprawianie i pielęgnację ogródka działkowego;
- 4) styl zaangażowany – w działalność stowarzyszeń, akcje charytatywne, wolontariat;
- 5) styl domocentryczny – polegający na pomaganiu innym, ale jedynie w przestrzeni własnego domu;
- 6) styl pobożny – kościół, modlitwa jako centralny punkt odniesienia wszelkiej aktywności (Czerniawska, 1998, s. 19–24).

W powyższym tekście analizie podlega aktywność rodzinna starszych mężczyzn, dlatego uzasadniona jest krótka jej charakterystyka. Jak zauważa Stanisław Jałowiecki, „termin *aktywność rodzinna* jest terminem bardzo szerokim. W jego zakres wchodzi wszystkie te rodzaje aktywności, które skierowane są na specyficzne rodzaje wartości społecznych, a mianowicie na rodzinę jako całość lub na poszczególne jej części” (Jałowiecki, 1973, s. 61). Życie rodzinne można rozpatrywać w różnych relacjach i na wielu płaszczyznach. „Utrudnieniem w wyczerpaniu tematu osób starszych w rodzinie i sformułowaniu rekomendacji są bez wątpienia zróżnicowane możliwości fizyczne i psychiczne osób starszych, a także ich odmienne potrzeby” (Mikołajczyk, 2012, s. 137).

Aktywność rodzinna osób w starszym wieku była przedmiotem wielu badań socjologicznych. Wykazały one, że osoby starsze bardzo chętnie podejmują się czynnej roli

³ Trzyletnie badania prowadzone na grupie 2040 starszych osób żyjących w departamencie Gironde we Francji wykazały, że do nasilenia aktywności mózgu przyczyniają się następujące rodzaje działań: systematyczny udział w spotkaniach i rozrywkach towarzyskich (takich jak podróże), rozmaite prace przy domu, robotki na drutach i uprawianie ogródka. Por. Restak R. M., 1999, *Starsi znaczą mądrzej. Jak zachować przez całe życie doskonałą sprawność umysłu*, przeł. E. Turlejska, Prószyński i S-ka, Warszawa, s. 95.

dziadka i babci. Jest ona ogromnie satysfakcjonująca. Niezmiernie rzadko określają tę rolę jako obciążającą fizycznie i psychicznie. Wręcz przeciwnie, staje się ona źródłem satysfakcji i zadowolenia. Posiadanie wnuków zmusza do aktywności ruchowej i umysłowej oraz sprzyja zadowoleniu z kontynuacji linii biologicznej.

Aktywność domowo-rodzinną należy rozumieć jako wykonywanie różnych czynności związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego i z życiem najbliższej rodziny (za: Orzechowska, 2002, s. 42). Osoby starsze nastawione na aktywność domową reprezentują zdaniem Marcza – „jeden z głównych typów zachowań na emeryturze – tzw. typ «praktyczny» – charakteryzujący się skierowaniem własnej aktywności na innych członków rodziny” (za: Chabior, 2001 s. 94). Jak pisze Grażyna Łój, „człowiek stary powinien mieć wobec rodziny obowiązki, wykonywać pewne lekkie, odpowiednie dla jego sił i możliwości prace” (Łój, 2005, s. 52)

Mężczyźni na ogół gorzej przystosowują się do przejścia na emeryturę. Jest to rezultatem ich stosunkowo większego niż u kobiet zaangażowania w pracę zawodową. Przejście na emeryturę łączy się ze zmianą trybu życia, większą ilością czasu wolnego oraz często z ułożeniem nowych relacji z rodziną. Życie rodzinne stwarza niekiedy sytuacje nieuchronnej konieczności (np. opieka nad członkiem rodziny pozbawionym możliwości samoobsługi – starszym ciężko chorym rodzicem). Ale bywa również tak, że obowiązek rodzinny przeniknięty jest satysfakcją swobody, jakby dobrowolnych zaangażowań. Z badań przeprowadzonych przez CBOS (2012) wynika, że mężczyźni nieco inaczej niż kobiety uczestniczą w życiu rodzinnym. W większym stopniu angażują się w uprawianie działki, ogrodu (K-52, M-60%), odwiedzanie rodziny poza miejscem zamieszkania (K-74, M-82%), opiekę nad wnukami/prawnukami (K-46, M-39%), pomoc dzieciom, rodzinie w prowadzeniu domu (K-38, M-28%), pomoc dzieciom, członkom rodziny w ich działalności zarobkowej (K-32, M-24%)⁴.

Procedura badań własnych i charakterystyka badanych

Badania przeprowadzono w okresie lipiec–sierpień 2012 roku we wsiach Dębsk, Olszewo, Kliczewo w gminie Żuromin w województwie mazowieckim, a także w okresie luty–marzec 2013 roku w Toruniu. Dobór trzech wymienionych wsi jako terenu badań był podyktowany znajomością tych okolic, ponieważ autorka artykułu spędziła dzieciństwo i wczesną młodość w gminie Żuromin. Są to małe miejscowości znajdujące się

⁴ Badania zaprezentowane w książce pod redakcją Janusza Halika wskazują, że: opiekę nad wnukami sprawuje 54% badanych mężczyzn i 56% badanych kobiet; opiekę nad innymi osobami sprawuje 6% badanych mężczyzn i 14% badanych kobiet; pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego przejawia 26% badanych mężczyzn i 42% badanych kobiet; pomoc w prowadzeniu gospodarstwa rolnego przejawia 15% badanych mężczyzn i 6% badanych kobiet, T. Borkowska-Kalwas, 2002, *Ludzie starzy w rodzinie* [w:] J. Halik (red) *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.

w obrębie czterech kilometrów⁵. Miasto Toruń to obecne miejsce zamieszkania autorki tekstu. Dobór grupy badanej był celowy, za główne kryterium doboru obrano wiek: 60 lat i więcej. Przed przystąpieniem do badań na wymienionych wsiach autorka zwróciła się osobiście do sołtysów miejscowości z prośbą o wskazanie rodzin, w których zamieszkiwali starsi mężczyźni. Kolejnym etapem było uzyskanie zgody na udział w badaniach wybranych mężczyzn po wcześniejszym wyjaśnieniu celu badań i procedury badawczej oraz zapewnieniu anonimowości. Ostatecznie zgodę na udział w badaniach uzyskano od 50 mężczyzn mieszkających na wsiach, 9 mężczyzn odmówiło. Badania wśród mężczyzn mieszkających na wsi przeprowadzono w ich domach.

Dobór badanych w Toruniu przebiegał następująco: wstępną zgodę na udział w badaniach uzyskano od mężczyzn uczestniczących w klubach seniora i czekających na wizytę lekarską w regionalnej przychodni. W ten sposób zgodę uzyskano od 32 osób. Uzyskanie zgody wśród mężczyzn mieszkających w Toruniu okazało się zdecydowanie trudniejsze niż od mężczyzn mieszkających na wsiach. W celu uzyskania założonej liczby 50 mężczyzn poproszono o pomoc seminarzystów, studentów Kolegium Pracowników Służb Społecznych w Toruniu, co w konsekwencji zaowocowało zebraniem pełnej grupy badawczej.

Badani stanowią zróżnicowaną grupę pod względem cech społeczno-demograficznych. Poniżej została przedstawiona charakterystyka badanych mężczyzn (dane w liczbach bezwzględnych).

W grupie badanych przeważają mężczyźni w wieku 60–65 lat (46 osób). Najmniej jest osób powyżej 70. roku życia (8 badanych). Średnia wieku respondentów wynosi 67 lat. Jeśli chodzi o poziom wykształcenia badanych, to najwięcej posiada wykształcenie podstawowe (31), wykształceniem niepełnym podstawowym legitymuje się 17 mężczyzn, wykształcenie zawodowe ma 29 badanych, średnie – 14 i wyższe – 9.

Zdecydowana większość badanych (83) nie przejawia aktywności zawodowej, mają oni status emeryta lub rencisty. Pozostałych 17 mężczyzn pracuje zawodowo (są to mieszkańcy miasta).

Większość badanych (79) ma żonę, dzieci i wnuki. Mniej liczną grupę (16) tworzą mężczyźni samotni (w tym 9 wdowców, 4 rozwiedzionych, 3 kawalerów mieszkających ze starszymi matkami). Najmniejszą grupę (5) stanowią mężczyźni, którzy mają żonę i nie mają dzieci.

Ponad połowa mężczyzn ze wsi (29) mieszka z rodziną (żoną, dziećmi i wnukami) w jednym gospodarstwie, 17 mężczyzn mieszka z żoną w jednym gospodarstwie, dzieci mieszkają w tej samej miejscowości lecz w oddzielnych gospodarstwach. Dwóch męż-

⁵ Z danych statystycznych wynika, że w 2013 roku we wsi Dębsk zamieszkiwało 298 mieszkańców, w tym w wieku poprodukcyjnym 70 osób; we wsi Kliczewo (Małe i Duże) zamieszkiwało również 298 osób, w tym w wieku poprodukcyjnym 54 osoby; we wsi Olszewo zamieszkiwało 267 osób, w tym w wieku poprodukcyjnym 48 osób. Statystyka Vademecum Samorządowca 2014 r. Województwo mazowieckie, gmina Żuromin, GUS – Bank Danych Lokalnych 2013 (warszawa.stat.gov.pl/bdl/app/samorząd_m.dims). Z informacji uzyskanych od sołtysów wynika, że w chwili prowadzenia badania liczba osób po 60. roku życia była taka sama jak przedstawiona w powyższych badaniach.

czyn mieszka z żoną, a dzieci mieszkają w mieście. Dwóch mężczyzn mieszka z matką, to kawalerowie.

Większość (36) badanych mężczyzn z miasta mieszka tylko z żoną. Dzieci 21 mężczyzn mieszkają w pobliżu w tym samym mieście, a dzieci 15 mężczyzn mieszkają w innych miastach. Zdecydowanie mniejszą grupę (8 osób) stanowią mężczyźni mieszkający z żoną, dziećmi i wnukami. Z dziećmi i wnukami mieszka 9 mężczyzn, 1 kawaler mieszka z matką.

Żaden z badanych mężczyzn nie ocenił swojego zdrowia jako bardzo dobre. 23 mieszkańców wsi deklarowało dobry stan zdrowia, 18 – średni, 9 – zły. Większość mężczyzn mieszkających w mieście (28) oceniła swój stan zdrowia jako dobry (w tym wszyscy pracujący zawodowo), 16 jako średni, 6 jako zły.

Próbę odpowiedzi na pytanie, jakie formy aktywności rodzinnej przejawiają starsi mężczyźni, stanowią wyniki sondażu diagnostycznego, przeprowadzonego za pośrednictwem techniki wywiadu częściowo kierowanego wśród starszych mężczyzn. Zastosowany rodzaj wywiadu pozwala respondentom na swobodne wypowiadanie się w kwestiach interesujących badacza, ale jednocześnie umożliwia uzyskanie odpowiedzi na zadane pytania (Rubacha, 2008, s. 134). W realizowanych badaniach interesowano się takimi formami aktywności rodzinnej jak: kontakty osobiste seniorów z dziećmi i wnukami oraz z dalszą rodziną, pomoc w wychowaniu wnuków, pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego, opieka nad starszymi członkami rodziny, pomoc w uprawianiu gospodarstwa, działki, ogrodu. Założono, że powyższe formy aktywności są wielostronnie zdeterminowane. Swoistymi ramami je wyznaczającymi są: wiek, miejsce zamieszkania, poziom wykształcenia, fakt zamieszkiwania z dziećmi i stan zdrowia.

Analiza badań własnych

Rozpatrując kontakty osobiste starszych mężczyzn z rodziną, brano pod uwagę: kontakty z dziećmi i z wnukami oraz z dalszą rodziną i krewnymi poza miejscem zamieszkania. Dla analizy kontaktów z dziećmi i z wnukami przyjęto następujące kategorie częstotliwości kontaktów: 1) badany spotyka się codziennie lub prawie codziennie z przynajmniej jednym dzieckiem i/lub wnukiem, prawnukiem; 2) spotyka się raz w tygodniu z przynajmniej jednym dzieckiem i/lub jednym wnukiem, prawnukiem; 3) spotyka się rzadziej niż raz w tygodniu z przynajmniej jednym dzieckiem i/lub wnukiem, prawnukiem. Dla analizy kontaktów z dalszą rodziną i z krewnymi poza miejscem zamieszkania przyjęto następujące kategorie częstotliwości kontaktów: 1) badany spotyka się z dalszą rodziną częściej niż raz w tygodniu; 2) spotyka się przynajmniej raz w tygodniu; 3) spotyka się przy okazji świąt.

Z analizy wyników badań wynika, że większość badanych mężczyzn (57) spotyka się codziennie lub prawie codziennie z przynajmniej jednym dzieckiem i/lub wnukiem, prawnukiem. Raz w tygodniu z przynajmniej jednym dzieckiem i/lub wnukiem,

prawnukiem spotyka się 27 badanych. Najmniej mężczyzn (8) spotyka się rzadziej niż raz w tygodniu z przynajmniej jednym dzieckiem i/lub wnukiem, prawnukiem. Są to mężczyźni w wieku 60–65 lat pracujący zawodowo i posiadający wykształcenie średnie i wyższe. Kontakty starszych mężczyzn z dalszą rodziną wyglądają następująco. Częściej niż raz w tygodniu z dalszą rodziną spotyka się 12 badanych (w tym wszyscy kawalerowie, 3 wdowców i 5 mężczyzn mieszkających z żoną). Niewielu, 19 mężczyzn, z dalszą rodziną spotyka się przynajmniej raz w tygodniu. W tej grupie najwięcej jest osób z wykształceniem średnim i w wieku 64–70 lat. Najwięcej mężczyzn (59) spotyka się z dalszą rodziną przy okazji świąt. Żadnych kontaktów z dalszą rodziną nie utrzymuje 10 mężczyzn, wszyscy z wykształceniem podstawowym. Brak kontaktów z dalszą rodziną tłumaczyli trudną sytuacją materialną: „Żeby kogoś zaprosić, trzeba postawić coś na stole, żeby do kogoś pojechać, trzeba mieć na podróż, a nie ma skąd brać pieniędzy [...] ledwo wystarczy na życie i na opłaty” (M, 67 lat, miasto).

Z oczywistych względów najczęściej z dziećmi i/lub z wnukami, prawnukami spotykają się mężczyźni, którzy mieszkają z rodziną. Warto jednak podkreślić, iż dwóch mężczyzn mieszkających na wsi, pomimo zamieszkiwania w jednym gospodarstwie z dziećmi i wnukami, spotyka się z wnukami najwyżej raz w tygodniu. Ograniczenie kontaktów z wnukami jest spowodowane (jak twierdzą badani) postawą synowej, która tych kontaktów z dziadkiem zabrania. „Synowa mówi mojemu wnukowi, że nie może się spotykać z dziadkiem, bo jest brudny i mówi brzydkie słowa [...] a wie pani, jak to na wsi czasami się i przeklnie, i pobrudzi przy robocie [...] ja to wszystko przecież dla nich robię, żali mi serce ściska, ale co mam zrobić [...] to mój syn powinien coś z tym zrobić” (M, 69 lat, wieś).

Kolejną analizowaną formą aktywności było zaangażowanie w wychowanie wnuków. Największe zaangażowanie w tej formie aktywności przejawiają mężczyźni z miasta zamieszkujący razem z dziećmi i wnukami lub w pobliżu, posiadający wykształcenie średnie i będący w wieku 65–70 lat. Pomoc polega na odprowadzaniu wnuków do przedszkola/szkoły i przyprowadzaniu do domu. Badani mężczyźni postrzegali ten rodzaj pomocy jako satysfakcjonujące zajęcie, które wypełnia ich czas wolny i daje radość z możliwości przebywania z wnukami. „Bardzo lubię przebywać ze swoim wnukiem. Po drodze do szkoły i do domu dowiaduje się o wszystkim, co jest teraz na «topie», jak to określają młodzi. Czasem idziemy na lody albo na pizzę. W tajemnicy przed synem i synową” (M, 64 lata, miasto). Częstą formą pomocy jest opieka weekendowa, zabieranie dzieci do kina, na spacer (najczęściej dziadkowie w wieku 60–63 lata, z wykształceniem średnim lub wyższym), do kościoła (najczęściej dziadkowie powyżej 64. r.ż. i z wykształceniem zawodowym lub średnim), spożywanie wspólnych świątecznych obiadów. Dziadkowie chętnie spędzają czas z wnukami na działce, na wędkowaniu. „Mój syn nie lubi wędkowania, teraz mam przynajmniej z kim porozmawiać, jak spędzamy kilka godzin nad wodą” (M, 70 lat, miasto). Mniej popularną formą wspólnych aktywności dziadków i wnuków jest gra np. w warcaby, szachy i inne oraz surfowanie w Internecie. Tę formę

spędzania czasu wolnego z wnukami najczęściej wskazywali respondenci z wykształceniem wyższym i średnim. Z wypowiedzi badanych wynika, że chętnie uczą się od wnuków korzystania z Internetu, ale również sami udzielają im lekcji. „To wnuczka nauczyła mnie jak rozmawiać na Skype. Teraz mogę bez problemu rozmawiać z moją córką, która mieszka w Szwecji” (M, 62 lata, miasto). „Mój wnuk mówi, że jestem najlepszym nauczycielem obsługi komputera, bo się wcale nie denerwuję” (M, 67 lat, miasto).

Mężczyźni pracujący zawodowo przejawiają niewielkie zaangażowanie w opiekę nad wnukami. Niewielu dziadków (4) spędza czas z wnukami, grając w piłkę i jeżdżąc na rowerze. Intensywność zaangażowania dziadków we wszystkie te formy wychowania wnuków zależna jest od stanu zdrowia seniora. Pomoc w wychowaniu wnuków przez schorowanych mężczyzn ogranicza się do pilnowania bezpieczeństwa dzieci w domu. Działalność pomocowa dziadków w wychowaniu wnuków wzrasta w okresie wakacji.

Nieco inaczej wygląda pomoc w wychowaniu wnuków przez starszych mężczyzn zamieszkujących na wsi. Działania mężczyzn w tym zakresie polegają bardziej na wykonywaniu poleceń babci, aniżeli na podejmowaniu samodzielnych decyzji. „Ja nie wiem, co mogę z nimi (z wnukami) robić. Oni mają swoje zajęcia i ze starym dziadkiem nie chcą się zadawać [...] ja bym ich chętnie widział przy pracy, ale nie chcą mnie słuchać [...] żony (babci) lepiej słuchają” (M, 64 lata, wieś). Dziadkowie chętnie zajmują się wnukami pod warunkiem, że mają wsparcie ze strony babć. Chętniej zajmują się starszymi wnukami, angażując ich do wspólnej pracy w zagrodzie i w oborze. „Starszy wnuk chętnie mnie słucha i ja nawet lubię, jak idzie ze mną do zagrody, bo chłopak zna się na robocie [...] młodszy wnuk to tylko komputer mu w głowie” (M, 64 lata, wieś). Dziadkowie zarówno z miasta, jak i ze wsi obdarzają swoje wnuki drobnymi kwotami pieniężnymi.

Zdaniem Leona Dyczewskiego wnuki stają się fundamentalnymi nowymi wartościami w życiu dziadków po utracie innych wartości, które odgrywały ważniejszą rolę w okresie czynnej pracy zawodowej (Dyczewski, 1985). Bliskie kontakty z wnukami pozwalają zaspokoić wiele potrzeb osób starszych, szczególnie potrzebę sensu życia, użyteczności, zrozumienia, aktywności, uznania czy miłości (Sendyk, 2006). W analizie uaktywności rodzinnej starszych wiekiem mężczyzn w zakresie prowadzenia gospodarstwa domowego brano pod uwagę: pomoc w sprzątaniu mieszkania/domu, obejścia wokół domu, robienie zakupów, pranie. Realizacja tych zadań jest diametralnie zróżnicowana ze względu na miejsce zamieszkania, wiek i poziom wykształcenia badanych mężczyzn. Zdecydowana większość badanych z miasta (38) angażuje się w prace domowe. Wspólnie z żoną lub z córką regularnie robią porządki domowe i większe zakupy. Dwóch mężczyzn regularnie pierze i prasuje (choć do czasu przejścia na emeryturę nie wykonywali tych czynności). „Co to za filozofia, włożyć brudne rzeczy do prali, wsypać proszek i włączyć pralkę. Czasami to żona i córka pytają mnie, w jakiej temperaturze powinno się coś prać” (M, 67 lat, miasto). Znaczna część badanych (13) codziennie przygotowuje obiady dla całej rodziny, i jak twierdzą, stało się to ich pasją. „Kiedy pracowałem, to do pracy w kuchni nawet się nie dotykałem. To było zadanie żony i córki. Od kiedy jestem

na rencie, wszystko robię w kuchni, potrafię ugotować i nawet ciasto upiec [...] żona i dzieci mówią, że powinienem przepisy kulinarne wysyłać do gazety [...] przygotuję wszystkie święta i imprezy rodzinne” (M, 62 lata, miasto). Ośmiu mężczyzn regularnie przygotowuje zaprawy zimowe. Tylko niewielu spośród badanych (4) nie angażuje się w prowadzenie gospodarstwa domowego. W pracach domowych aktywny udział najczęściej biorą mężczyźni z wykształceniem wyższym i średnim oraz będący na emeryturze lub rencie.

Nieco inaczej wygląda zaangażowanie starszych mężczyzn w pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego na wsi. Można zaryzykować stwierdzenie, że podejście do prac domowych mężczyzn mieszkających na wsi wynika ze stereotypu, według którego to kobieta jest odpowiedzialna za prace domowe, a mężczyzna za pracę w polu lub w ogrodzie czy obejściu. „Robota w domu to babska sprawa, chłop nie powinien się do tego mieszać, bo nic dobrego z tego nie wyniknie [...] co by na wsi powiedzieli, że świat się poprzewracał” (M. 62 lata, wieś). Tylko nieznaczna część badanych (12) przyznała się do uczestnictwa w zakupach przedświątecznych. Do pomocy od czasu do czasu przy pracach porządkowych w domu przyznało się 8 mężczyzn. Większość mężczyzn (30) nie angażuje się w prace domowe.

Do aktywności rodzinnej należy zaliczyć również opiekę nad starszymi członkami rodziny. Ten rodzaj aktywności rodzinnej jest najmniej przejawiany zarówno przez mężczyzn mieszkających na wsi, jak i w mieście. Inne analizowane zmienne, takie jak wiek czy poziom wykształcenia, również nie wpływają na podejmowanie tych działań. Jedynym czynnikiem, który sprawia, że starsi mężczyźni opiekują się starszymi członkami rodziny, jest stan cywilny (kawalerowie). W badanej grupie było trzech kawalerów, którzy zamieszkują ze starszymi matkami, potrzebującymi ich pomocy, a często i opieki. Mężczyźni ci zapewniają swoim matkom podstawowe formy opieki i, jak twierdzili, jest to ich synowski obowiązek. „Nie mogę przecież oddać starej matki do domu opieki. Dopóki daję sobie radę, będę mamą się opiekował. Sumienie mi nie pozwala inaczej, no i co by ludzie powiedzieli, że jestem wyrodnym synem” (M, 68 lat, wieś). Bardziej specjalistyczne formy opieki realizowane są przez pracownika socjalnego i pielęgniarkę środowiskową. W opiece nad schorowanymi, starszymi matkami wspomagają mężczyzn również dalsi członkowie rodziny. 12 mężczyzn (łącznie z miasta i ze wsi) posiada starszych rodziców. Mają oni również żony i dzieci, w związku z tym cały ciężar opieki nad seniorkami i seniorami rodu przejmują kobiety i dzieci. Według badanych mężczyzn, nie są oni przygotowani do pracy opiekuńczej. „Myślę, że nie nadaję się do opieki nad starymi ludźmi, lepiej robią to kobiety. Pielęgniarek też jest więcej kobiet niż mężczyzn” (M. 64 lata, miasto). Ich kontakty ze starszymi rodzicami ograniczają się do odwiedzin i ewentualnie do pomocy w zapewnieniu opieki medycznej.

Najczęściej i najchętniej realizowaną przez badanych mężczyzn, zarówno przez tych mieszkających w mieście, jak i na wsi, aktywnością jest pomoc w uprawianiu działki, ogrodu, gospodarstwa rolnego. Niemal wszyscy badani mężczyźni ze wsi (44) pomagają

w uprawianiu gospodarstwa rolnego, działki lub pracują w ogrodzie⁶. W przypadku 6 mężczyzn jest to praca jak na pełnym etacie. Pomimo przepisania gospodarstwa na syna lub córkę panowie są zaangażowani w pracę jak dotychczas. Większość seniorów (38) wykonuje nieco lżejszą pracę, np. dogląda zwierząt, pracuje w obejściu gospodarstwa.

Badani mężczyźni z miasta również bardzo chętnie pracują na działce i w ogrodzie. Mniejsze zaangażowanie w tę formę aktywności przejawiają mężczyźni pracujący zawodowo. Ta forma aktywności jest zróżnicowana tylko stanem zdrowia badanych. Najmniej angażują się mężczyźni, którzy swoje zdrowie oceniali jako złe lub średnie. Mniej zaangażowani są również mężczyźni pracujący zawodowo. Takie zmienne, jak wiek i poziom wykształcenia, nie różnicują poziomu zaangażowania respondentów w ten rodzaj pomocy rodzinie.

Zakończenie i wnioski z badań

Starzenie się społeczeństwa należy do tych procesów, których dynamiki zatrzymać się nie da. Zjawisko to staje się inspiracją badań dla wielu naukowców. Interesującym z punktu widzenia zarówno jednostkowego, jak i społecznego obszarem badawczym jest aktywność seniorów, która zaczyna być postrzegana jako niezbędny element pomyślnego starzenia się. Jak zauważa Agata Chabior (2008, s. 37), „aktywność ludzi starzejących się i starych, która na stałe weszła do kanonu badań gerontologicznych, jest i będzie atrakcyjnym tematem rozważań teoretycznych i dociekań badawczych. Tym bardziej, że na tym polu ciągle jesteśmy zaskakiwani coraz to nowymi jej formami, aspektami, wymiarami”. Badacze analizują takie rodzaje aktywności seniorów jak: aktywność społeczna, kulturalna, edukacyjna, religijna, rodzinna – jej uwarunkowania oraz związek z jakością życia. Wyniki badań dowodzą, że aktywność seniorów przybiera różne formy, które są uwarunkowane wieloaspektowo. Szczególnym rodzajem aktywności osób starszych jest aktywność rodzinna.

Zachowanie aktywności w okresie starości przynosi liczne korzyści. Jednak nie każda aktywność służy tak samo każdemu seniorowi. Ważne jest, aby starsza osoba widziała sens w tym, co robi. Zwraca się uwagę, że poczucie satysfakcji, spełnienia i bycia częścią społeczności jest kwestią subiektywną i może być niezależne od rzeczywistego stopnia integracji. Korzyści z aktywności postrzega się jako funkcję indywidualnych percepcji i preferencji. W związku z tym należy przyjąć, że nie ma jednego wzoru starości dla wszystkich. Jednostki muszą zatem wybierać te działania, które w ich odczuciu przynoszą im najwięcej korzyści (Digs, 2008). Aktywność jest jedną z najistotniejszych potrzeb człowieka starszego, mająca charakter potrzeby obiektywnej ze względu na interes spo-

⁶ Z badań przedstawionych przez M. Halicką i J. Halickiego wynika, że w pracę w ogródku i na działce angażuje się 35,8% badanych mężczyzn mieszkających na wsi: M. Halicka, J. Halicki, 2008, *Czas wolny i aktywność społeczna ludzi starszych na Podlasiu*, [w:] A. Fabiś (red) *Aktywność społeczna i oświatowa seniorów*, Biblioteka Gerontologii Społecznej, Bielsko-Biała s. 47–59.

łeczny i jednostkowy. Brak aktywności może powodować samotność, izolację społeczną, postępującą niesprawność, nawet przedwczesną umieralność wśród osób w starszym wieku.

Jak wynika z prezentowanych badań, aktywność rodzinna mężczyzn w starszym wieku przybiera różne formy.

- Wszyscy badani mężczyźni utrzymują intensywne kontakty z dziećmi, wnukami/prawnukami.
- Rzadziej utrzymują kontakty z dalszą rodziną, co często spowodowane jest trudną sytuacją finansową.
- W pomoc w wychowanie wnuków częściej angażują się starsi wiekiem mężczyźni z miasta.
- Udział w wychowywaniu wnuków sprawia badanym wiele radości, nie oceniają tego jako obowiązku.
- Mężczyźni z wykształceniem średnim lub wyższym częściej w porównaniu do mężczyzn z niższym poziomem wykształcenia spędzają czas z wnukami, angażując się w gry i korzystając z Internetu.
- Mężczyźni mieszkający na wsi chętniej zajmują się starszymi wnukami i angażują ich do pracy w zagrodzie.
- W prowadzenie gospodarstwa domowego częściej angażują się mężczyźni z miasta, posiadający wykształcenie średnie lub wyższe oraz będący na rencie lub na emeryturze.
- Mężczyźni mieszkający na wsi bardzo rzadko angażują się w prace domowe. Ten rodzaj pracy przypisują kobietom.
- Badani mężczyźni nie angażują się w opiekę nad starszymi członkami rodziny (z wyjątkiem kawalerów).
- Najbardziej popularną formą aktywności rodzinnej starszych wiekiem mężczyzn jest praca na działce, w ogrodzie i gospodarstwie.
- Czynnikiem najbardziej różnicującym poziom zaangażowania w tę formę aktywności jest stan zdrowia mężczyzn. Czym gorzej oceniany stan zdrowia, tym mniejsze zaangażowanie w pracę na działce, w ogrodzie i gospodarstwie.

Podsumowując wyniki badań, należy podkreślić, że są one satysfakcjonujące. Nie potwierdzają bowiem funkcjonujących dość powszechnie negatywnych stereotypów na temat osób starych, wskazujących na ich małą aktywność. Prezentowane badania pokazują, że starsi mężczyźni dość intensywnie angażują się w aktywność rodzinną. Począwszy od kontaktów z rodziną, poprzez opiekę nad wnukami, pomoc w domu, aż do pracy na działce czy w gospodarstwie. Należy również zaznaczyć, że w spędzaniu czasu z wnukami nie unikają wykorzystywania najnowszych zdobyczy techniki, Internetu. Niewątpliwie istotne znaczenie dla przejawianych form aktywności rodzinnej mają stereotypy kulturowe. Świadczyć o tym mogą wyniki badań pokazujące niską aktywność w prowadzeniu gospodarstwa domowego mężczyzn mieszkających na wsi. Nie bez znaczenia

w podejmowaniu aktywności rodzinnej, szczególnie w utrzymywaniu kontaktów z dalszą rodziną, jest trudna sytuacja finansowa seniorów. Wyniki badań pokazują również, że mężczyźni potrafią opiekować się osobami starszymi, co może być predyktorem nowego wzoru funkcjonowania starszych mężczyzn, jakim jest działalność wolontarystyczna, np. w zakresie pomocy dla chorych osób.

Badania dowodzą, że płaszczyzna zróżnicowań w zakresie aktywności rodzinnej starszych wiekiem mężczyzn przebiega głównie wzdłuż podziału miasto/wieś, wiek, poziom wykształcenia i stan zdrowia. Przedstawiony materiał badawczy jest zbyt wąski, aby sformułowane wnioski uogólniać na całą populację mężczyzn po 60. roku życia. Zachodzi konieczność ich weryfikacji i uwzględnienia w analizach innych zmiennych, które nie zostały uwzględnione w prezentowanych badaniach, np. relacje panujące pomiędzy seniorami a ich dziećmi, rodzaje aktywności rodzinnej sprzed 60. roku życia, relacje związków panujących pomiędzy małżonkami.

Bibliografia

- Bromley D., 1996, *Psychologia starzenia się*, PWN, Warszawa.
- Chabor A., 2001, *Kierunki działalności kulturalno-oświatowej* [w:] A.A. Zych (red.) *Demograficzne i indywidualne starzenia się*, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Chabior A., 2005, *Aktywność życiowa i jakość życia seniorów* [w:] A. Fabiś (red.) *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii*, Wyd. Wyższa Szkoła Zarządzania i Marketingu, Sosnowiec.
- Chabior A., 2008, *Z badań nad aktywnością seniorów – doświadczenia polskie i niemieckie*, [w:] A. Fabiś (red.), *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*, Biblioteka Gerontologii Społecznej, Bielsko-Biała.
- Czerniawska O., 1998, *Style życia ludzi starszych* [w:] O. Czerniawska (red.) *Style życia w starości*, Wyd. Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź.
- Diggs J., 2008, *Activity theory of ageing* [w:] S. Loue, M. Sajatovic (red.) *Encyclopedia of Aging And Public Health*, Springer.
- Dyczewski L., 1985, *Rodzice jako dziadkowie* [w:] W. Adamski (red.) *Miłość. Małżeństwo. Rodzina*, Wyd. Apostolstwo Modlitwy, Kraków.
- Giannakouris K., 2008, *Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies. Statistics in Focus 72*, Eurostat.
- GUS 2009, *Prognoza ludności na lata 2009–2035*, GUS Warszawa.
- Halik J., (red.), 2002, *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społecznego*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Jałowiecki S., 1973, *Przejście na emeryturę jako proces zmian aktywności społecznej*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wyd. Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

- Łój G., 2005, *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie* [w:] A. Fabiś (red) *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Marketingu, Sosnowiec.
- Mikołajczyk B., 2012, *Człowiek starszy w rodzinie – wybrane aspekty prawne Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje. Rzecznik Praw Obywatelskich*, Warszawa.
- Orzechowska G., 2002, *Samoocena aktywności osób starszych zamieszkujących różne środowiska*, Zeszyty Naukowe WSHE, nr 7.
- Restak R.M., 1999, *Starsi znaczy mądrzejsi. Jak zachować przez całe życie doskonałą sprawność umysłu*, przeł. E. Turlejska, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Rubacha K., 2008, *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Tokaj A., 2008, *Aktywne życie w starości. Możliwości i ograniczenia* [w:] Z. Wiatrowski, I. Mandrzejewska-Smół, A. Afgański (red.) *Pedagogika pracy i andragogika z myślą o dorastaniu, dorosłości i starości człowieka XXI wieku*, Wyd. Włocławskiego Wydawnictwa Naukowego, Włocławek.
- Sendyk M., 2006, *Osoby starsze w roli dziadków* [w:] A. Nowicka (red) *Wybrane problemy osób starszych*, Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków.
- Słownik języka polskiego*, 1996, PWN Warszawa.
- Szarota Z. 2011, *Wstęp* [w:] Z. Szarota (red.) *Aktywizacja, rozwój, integracja – ku niezależnej starości*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków.

Netografia

- CBOS BS/106/2012 *Sposoby spędzania czasu na emeryturze*, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_106_12_PDF, stan z dnia 11.01.2016.
- GUS, *Prognoza ludności na lata 2008–2035*, 2009, www.stat.gov.pl, stan z dnia 11.01.2016.